

[2021]

САНОАТ ИҚТИСОДИЁТИ ВА МЕНЕЖМЕНТИ: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР

Халқаро он-лайн илмий-амалий анжуман
мақолалар ва тезислари тўплами

рақобатбардош малакали мутахассислар ишга жалб этилди, инновациялардан фойдаланиш йўлга қўйилди, самарали инвестициялар жалб этилди, саноат корхоналари учун республикаамиздаги яратилган барча имкониятлардан фойдаланилди, корхона фаолиятини рақобатбардош стратегик режалар асосида олиб борилди, бироқ корхона рақобатбардош фаолиятга эга бўлмади. Демак, бундай ҳолларда рақобатбардошлик омилларини шакллантирилди-ю, лекин уларни амалга оширишдаги олиб борилган бошқарувда хатоликлар вужудга келди. Масалан: корхонада юқори ва рақобатбардош малакали мутахассислар ишга жалб этилди, бироқ уларга шарт-шароитлар яратилмади ёки корхона раҳбарияти ва улар ўртасидаги иқтисодий муносабатлар етарлича мақсадга мувофиқ олиб борилмади, ёхуд аксинча, уларнинг фаолиятларида назорат суств олиб борилди, инновациялардан фойдаланиш йўлга қўйилди ва инвестициялар ҳам жалб этилди, бироқ инновация ва инвестиция жараёнларидаги бошқарувда хатолик ва камчиликларга йўл қўйилди, республикаамиздаги имкониятлардан ҳам, замонавий маркетинг стратегиясидан ҳам фойдаланилди, лекин корхона фаолиятида олиб борилган бошқарув бу имкониятлардан ва стратегиядан самарали фойдаланишга ҳалакит берди.

Корхонада бундай ҳоллар юзага келмаслиги учун ундаги бошқарув юқорида санаб ўтилган рақобатбардош омилларга мос олиб бориши заруриятдир. Бозор шароитида корхонанинг бошқарувига бозор механизмларининг ҳаракатланиш траекторияси ўз таъсирини кўрсатади, яъни бу траектория ишлаб чиқарувчи, сотувчи(маклер, брокер, дилер кабилар) ва харидорларнинг иқтисодий муносабатлари орқали ҳосил бўлади. Агар ишлаб чиқарувчи ўз маҳсулотларини рақобатбардош ва истеъмолбоп чиқарса, у ҳолда унинг бозордаги ҳаракатланиш траекторияси тезда ҳосил бўлади. Агар сотувчи бозорнинг самарали маркетинг тахлилига эга бўлса, у ҳолда у бозорбоп маҳсулотларни сотувга қўяди ва у бозордаги илдам ҳаракатланиш механизмлари орқали фойда кўради. Агар харидор ишлаб чиқарувчининг ёки сотувчининг таклифини инобатга олган ҳолда қафолатланган маҳсулотларни сотиб олса, унинг истеъмол хусусиятлари харидор учун самара беради. Юқорида санаб ўтилган барча сабабларни инобатга олиб, муаллиф корxonани рақобатбардошликка эга бўлиши учун рақобатбардошлик омилларининг ҳар бирига индивидуал ёндашув орқали бошқаришни таклиф этади. Ушбу таклиф этилган схематик бошқарув усулларида фойдаланиш бозор муносабатларини ривожланишида корxonанинг рақобатбардошлигини оширишга кенг имкониятлар яратади.

Гиязова Нозима Баязевна, кат.ўқитувчи, БухДУ **ТЎҚИМАЧИЛИК КОРХОНАЛАРИДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ДАРАЖАСИНИ** **ҲИСОБЛАШ УСУЛИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Бозор иқтисодиётининг назорат механизми, асосан, рақобат категорияси орқали амалга оширилади. Шунини таъкидлаш жоизки, ҳозирда рақобат курашининг усули ҳам, шакли ҳам бир қадар ўзгарган бўлиб, рақобатда устунликка асосий эътибор қаратилмоқда. *Шу боисдан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида “таркибий ўзгартiriшларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобида унинг рақобатбардошлигини ошириш” бўйича муҳим вазифалар белгилаб берилган. Бу каби улкан вазифаларнинг муваффақиятли бажарилиши республикаамиз иқтисодиётининг етакчи тармоқларидан бири саналган тўқимачилик саноати корхоналарида стратегик рақобатбардош устунликларнинг корхона барқарор ривожланишига таъсирини диагностикалаш орқали рақобатда устунлиги асосида барқарор ривожланиш даражасини баҳолаш муҳим аҳамият касб этади.*

Амалиёт шунини кўрсатадики, корxonанинг барқарор ривожланиши кенг доирадаги омиллар таъсирида шаклланади, лекин унинг асосини рақобатбардошлик ташкил этади. Шунинг учун ҳам айрим тадқиқотчилар корхона барқарорлигини унинг рақобат салоҳиятидан келиб чиқиб баҳолашни таклиф этадилар. Рақобат салоҳияти рақобат

устунликлари асосида шаклланади. Рақобат назарияси, рақобат афзалликларини бошқариш бўйича хорижий ва маҳаллий адабиётларда М. Портернинг энг кўп асарлари келтирилган. Рақобат афзаллиги ёки рақобатбардошликга бағишланган барча адабиётларда унинг "Халқаро рақобат" китобига мурожаат қилинади. Унда М. Портер уларнинг ҳар бири ўзига хос рақобат устунлигига асосланган ғояга асосланган типик стратегиялар мажмуини таклиф этди. Компания ўзига мос рақобат устунликларидан фойдаланса ва ишлаб чиқса, танланган стратегияни амалга ошириши мумкин бўлади. Бунинг учун компания қайси рақобат устунлигини олишни ва қайси соҳада: паст харажатлар ёки маҳсулотни фарқлашни ҳал қилиши керак?. Арзон нархлардаги рақобат устунлигини танлаш рақобатчига нисбатан паст нархда таққосланадиган маҳсулотни ишлаб чиқиш, ишлаб чиқариш ва сотиш демакдир. Маҳсулотни рақобатчи баҳосида сотиш компанияга қатта фойда олиш имконини беради.

Барқарорлик халқаро ҳужжатларда (масалан, «Агроф-муҳит ва ривожланиш бўйича Рио Декларацияси», «XXI аср кун тартиби», шунингдек, конвенциялар ва кўп томонлама шартномалар асосида глобал аҳамиятга эга бўлган муайян масалаларни қабул қилиш каби таъсир тамойилларини ўрнатиш ва қабул қилиш доирасида тизимнинг меъёр даражасида ишлашини давом эттириш қобилиятини назарда тутлади. Барқарорлик аҳоли сони ва мавжуд табиий ресурслар ўртасидаги мувозанатни талаб қилади. Бир соҳанинг эҳтиёжларини ва тегишли тармоқларда ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг сонини ҳисобга олиш керак, аммо бунда келажак авлодлар эҳтиёжларини инкор этмаслик лозим.

Республикамыз тўқимачилик саноат корхоналари иқтисодий ҳолати таҳлили натижалари шуни кўрсатадики, барқарор ривожланишни таъминлаш учун рақобатбардош устунликларга эга бўлиш ва уларни доимий равишда ривожлантириш зарур. Шу боисдан, барқарор ривожланиш омиллари ҳамда имкониятларини излаб топиш учун, бизнингча, чуқурроқ тарзда самарали усулларни қўллаган ҳолда кенг камровли диагностикани амалга ошириш талаб этилади. Шунинг учун биз томондан тўқимачилик саноати корхоналари ишлаб чиқариш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда уларнинг барқарор ривожланиш даражасини диагностика қилиш услубини ишлаб чиқдик. Ушбу услубга асосан, тўқимачилик корхоналари барқарор риволаниш даражаси диагностикаси қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

Биринчи босқич «Саноат корхонасининг барқарор ривожланиш даражаси диагностикаси»;

Иккинчи босқич «Саноат корхонасининг мавжуд рақобатбардош устунликларини аниқлаш ва баҳолаш»;

Учинчи босқичда «Стратегик рақобатбардош устунликларнинг саноат корхонасининг барқарор ривожланишига таъсирини баҳолаш».

Стратегик рақобат устунликларининг тўқимачилик саноати корхоналарининг барқарор ривожланишига таъсирини диагностикалаш услубияти қоидалари муҳокама қилиниб, зарур ҳисоб-китоблар ва кўшимча маълумотлар талаб этилади. Биринчи босқич қуйидаги масалаларни қамраб олади:

баҳолаш учун эмпирик асосни танлаш;

кўрсаткичларни ишончли манбалардан йиғиш ва уларни дастлабки қайта ишлаш;

текширилаётган тўқимачилик корхонасининг барқарор ривожланиш компонентлари учун хусусий ва умумий интеграл кўрсаткичларни ҳисоблаш;

олинган натижалар таҳқини;

сўровда қатнашган тўқимачилик корхоналарнинг барқарор ривожланишини белгилувчи асосий компонентларни аниқлаш.

Диагностикалаш услубиятини синовдан ўтказиш учун эмпирик асос сифатида “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси тарқибига кирувчи бир неча тўқимачилик корхоналарини танлади.

Қуйидаги ҳолатлар корхоналарни танлашни аниқлаб берди.

Биринчи гуруҳ корхоналари бир ҳудудда жойлашганлиги. Шу муносабат билан «Ўзтўқимачиликсаноат» уюшмасининг таркибига кирувчи танланган корхоналари учун ҳудудий даражадаги стратегик рақобат афзалликлари бир хил,

мавжуд ва янги корхоналарни вақиллик қилиш барқарор ривожланишни таъминлаш шартларини таққослаш учун зарурдир. Биринчи ҳолда, стратегик рақобат афзалликлари орасида устуворлик саноат хусусиятлари билан белгиланганларга берилади, иккинчи ҳолда «Рақобатчилар билан табақалашув» ва «Янги имкониятлар» гуруҳларидан стратегик рақобат устуворликларини шакллантиришга дарҳол эътибор берилади, чунки, улардан бозор муносабатларини тўқимачилик тармоғига киритиш, иккинчидан, ягона миллий пахта-тўқимачилик кластери тизимини ривожлантириш учун инновацион сценарийни амалга ошириш учун фойдаланиш мумкин.

Барқарор ривожланишнинг риск компоненти кенг маънода корхонанинг ички мулки бўлиб, у ташқи ва ички муҳитнинг турли хил ҳавотирли таъсирлари натижасида унинг яхлитлигини потенциал ўзгартириш орқали сақлаб қолишга ёрдам беради. Таваккалчилик таркибий қисми стратегик ва тактик таваккалчилик омиллари ва фаолиятини бошқариш жараёнларини тўқимачилик саноати корхонасининг барқарор ривожланишини таъминлаш каби тарзда боғлаш қобилиятини тавсифлайди.

Тадқиқот жараёнида ҳавф-хатар компоненти модели мезон ва кўрсаткичлар тизимига асосланиб тўқимачилик корхоналарида барқарор ривожланиш даражасини ҳисоблаш усули интеграл кўрсаткични қўллаган ҳолда такомиллаштирилди. Унинг мезони сифатида тўқимачилик саноати корхонасининг ташқи ва ички муҳитнинг ишлаб чиқариш, хўжалик ва хўжалик фаолиятига таъсирини баҳолаш қўлланилади. Интеграл кўрсаткич ички ва ташқи муҳитнинг стратегик ва тактик ҳавф омиллари кўрсаткичларидан иборат бўлиб, (1) формула ёрдамида ҳисобланади:

$$R_x = \sqrt{T_x * C_x} \quad (1)$$

бу ерда, T_x – тўқимачилик корхонаси барқарорлигига таъсир этувчи тактик ҳавф омиллари кўрсаткичи,

C_x – тўқимачилик корхонаси барқарорлигига таъсир этувчи стратегик ҳавф омиллари кўрсаткичи.

Корхона турига, фаолият соҳасига, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот турига қараб ҳар бир корхона унинг барқарор ривожланиш даражасига экологик ҳавф омилларининг таъсир даражасини тавсифловчи энг муҳим кўрсаткичларни аниқлайди.

Хусусий ва интеграл коэффициентларни ҳисоблаш учун зарур бўлган маълумотлар ўрганилаётган тўқимачилик корхоналар томонидан эксперт ишининг таркибий қисми сифатида тақдим этилди.

Барқарор ривожланишни таъминлашнинг асосий таркибий қисми барқарор иқтисодий ҳолат ҳисобланади. Иқтисодий барқарорлик даражасини баҳоловчи хусусий интеграл коэффициентнинг қиймати бошқа хусусий интеграл коэффициентлар орасида энг юқоридир. Бунинг сабаби шундаки, тўқимачилик корхонасини яратиш бўйича янги лойиҳани ишлаб чиқишда бозор муносабатлари механизмлари рақобат шароитида амалга оширилди ва ҳақиқатдаги мавжуд муаммолар ечимига мос келадиган янги стратегик рақобат афзалликлари - технологик, техник, дизайн, бошқарув ва ташкилий инновациялар жорий этилди.

Хусусий ва интеграл коэффициентларни ҳисоблаш учун зарур бўлган маълумотлар ўрганилаётган тўқимачилик корхоналар томонидан эксперт ишининг таркибий қисми сифатида тақдим этилди. Ҳисоб-китоблар «Ўзтўқимачиликсаноат» уюшмаси таркибига кирувчи 6 та корхона маълумотлари асосида олиб борилди. Маълумотлар шунинг кўрсатадики, нормал барқарор ривожланиш даражаси «COTTON TEXTILE» МЧЖ учун хос бўлган. Барқарор ривожланишни таъминлашнинг асосий таркибий қисми барқарор

иктисодий ҳолат ҳисобланади. Иқтисодий барқарорлик даражасини баҳоловчи ҳусусий интеграл коэффициентининг қиймати бошқа ҳусусий интеграл коэффициентлар орасида энг юқоридир.

Амалда мавжуд вазиятни таҳлил қилиш натижалари асосида тўқимачилик қорхоналарида стратегик рақобат устуңликларини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қуйидагиларни ўз ичига олиши керак: тўқимачилик маҳсулотлари истеъмолчиларининг келажак эҳтиёжларини олдиндан аңғлай билиш; қулай институционал муҳитни яратиш; инновация фаолиятини фаоллаштириш; маркетинг фаолиятини фаоллаштириш; етарлича жавоб бера оладиган бошқарув тизими самарадорлигини ошириш; омиллар ва меҳнат шaroитларининг тез ўзгаришига ўз вақтида муносиб жавоб бера оладиган бошқарув тизими самарадорлигини ошириш.

*Турабекова Гулнораъно Исламова, стар.преподватель,
Абдулазизов Бекзод Доһиёр угли, студент,
Усманов Шерали Нурали угли, студент,
ТашТТУ имени Ислама Каримова*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Нефть и газ как сырье в химической индустрии применяется довольно нередко. В Узбекистане на нынешний денек насчитывается 125 месторождений нефти и 210 месторождений свободного газа. Цена нефти и газа на 50-60% выгоднее чем в иностранных государствах. В Республике Узбекистан организационно-химическая индустрия дает собой целостную корпоративную структуру, образованна в форме АО «Uzkiimyosanoat», в которую входят 13 промышленных предприятий, научно-исследовательский и проектные ВУЗы, внешнеэкономические транспортно-экспедиторские организации «Киметранс» и «Киметранс-логистик» и брокерская фирма «Хамкор-кимсервис». В собственные работы строго управляется законодательством республики «Об акционерных обществах и обороне прав акционера». С запуском в 2010 году ООО «Дехканабадского завода лийных удобрений» в республике сделаны все обстоятельства для обеспечения сельскохозйственной ветви минеральными удобрениями, имеющие фосфор, азот и калий. Впрочем, для совершенствования технического состояния производства, наращивания объемов изготовления, понижения себестоимости продукции и увеличения конкурентоспособности выпускаемой продукции на наружном рынке этих значительных мер мало. В реальное время толика химической индустрии в ВВП республики составила всего в пределах 1%.

Распоряжение Президента «О мерах по ускоренному развитию химической индустрии Республики Узбекистан» от 25 октября 2018 года положило начало масштабной реформе. Ведущими направлениями становления и диверсификации химической ветви в документе определено надлежащее: расширение номенклатуры совершаемой продукции с высочайшей добавленной ценой на базе глубочайшей переработки углеводородного сырья и минеральных ресурсов; создание свежих и модернизация деятельных производственных мощностей; уменьшение роли страны в уставном капитале компаний химической индустрии, вербование прямых вложений в ветвь, становление кооперационных связей меж предприятиями ветви и субъектами интеграция в создание современных разработок; увеличение свойства проектно-инжиниринговых дел и исследовательских изучений, организация действенной системы подготовки и переподготовки сотрудников.

261.	<i>Мухитдинова К.А. Қосимов М.Ш.</i> Автомобиль транспорти корхоналарининг инвестицион дастурини шакллантириш.....	747
262.	<i>Мухитдинова К.А., Алижонов Х.</i> Инвестицион лойиҳаларнинг транспорт корхоналарини ривожлантиришдаги ўрни.....	749
263.	<i>Ахмедов О.Б.</i> Ёшларда инновацион тафаккурни шакллантириш –ёшларрни тадбиркорликка жалб қилиш омили сифатида.....	750
264.	<i>Атаханова Ш.С.</i> Ўзбекистон саннат корхоналарининг инвестицион фаолияти.....	752
265.	<i>Зилева Д.С.</i> Ишлаб чиқариш корхоналаридаги рақобатбардошлик омилларини самарали бошқариш усуллари.....	756
266.	<i>Гиязова Н.Б.</i> Тўқимачилик корхоналарида барқарор ривожланиш даражасини ҳисоблаш усулини такомиллаштириш.....	757
267.	<i>Турабекова Г.И., Абдулазизов Б.Д., Усманов Ш.Н.</i> Особенности развития химической промышленности в Республике Узбекистан.....	760
268.	<i>Қурбанова Д.А.</i> Ўзбекистон темир – бетон саноати корхоналарида иқтисодий самарадорликни ошириш йўллари.....	763
269.	<i>Хужаев И.А.</i> Ишлаб чиқариш жараёнидаги харажатларни туркумлашнинг иқтисодий моҳияти.....	766
270.	<i>Зокиров А.А.</i> Тўқимачилик саноатида ўзаро муносабатлар стратегиясини шакллантириш моделини яратишнинг аҳамияти.....	769
271.	<i>Саитқамолов М.С.</i> Темир йўл транспортининг инвестицион фаолиятида рискларни баҳолаш.....	771
272.	<i>Махмудов К.А.</i> Ўзбекистон кимё саноати корхоналарини самарали ривожлантириш стратегиясида хорижий инвестицияларнинг аҳамияти.....	772
273.	<i>Бобожонова З. Ш.</i> Экономическое регулирование метода разработки закачки воды на месторождениях.....	775
274.	<i>Усмонова Д.М.</i> Мамлакатимизда узумчилик корхоналарининг экспорт салоҳиятини ошириш бўйича маркетинг стратегиясини ишлаб чиқиш.....	778
275.	<i>Тожибоева Н.Р.</i> Пахта тозалаш корхоналари ходимларини бошқарув тизимида уни ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш.....	783
276.	<i>Дусмухамедов О.С.</i> Ўзбекистонда молиявий саводхонлик ҳолати ва ривожланиши тенденциялари.....	786
277.	<i>Дехканова Н.Ш.</i> Кимё саноатида Ўзкимёсаноат АЖнинг ривожланиш истиқболлари.....	790
278.	<i>Юлдошев С.Ф.</i> Миллий иқтисодиётни модернизациялаш ва таркибий қайта қуришда инвестицияларнинг роли ва аҳамияти.....	791
279.	<i>Бобожонова З.Ш.</i> Нефт ва газ саноати корхоналарининг хомаше ресурслардан комплекс фойдаланишни прогностлаштириш.....	792
280.	<i>Юлдошев С.Ф.</i> Худудларга инвестиция жалб қилиш, иқтисодиётни модернизациялаш – ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг муҳим омили.....	800
281.	<i>Maksudov Sh. X.</i> Sanoat korxonalarining ichki va tashqi muhitini mehanizmlarini takomillashtarishda korxonalarining iqtisodiy ijtimoiy xulq-atvori strategiyalari.....	804
282.	<i>Боранов Б.С.</i> Тўқимачилик корхоналарини бошқариш самарадорлигини ошириш йўллари.....	808
283.	<i>Нишонов Д.Ш.</i> Олий таълим тизимида замонавий маркетинг концепциясидан фойдаланиш.....	810
284.	<i>Dexkanova N.Sh.</i> Development of innovative activity of Uzkiimyosanoat JSC.....	813